

za zgodovino turjaka

Ob 20-letnici turjaške tragedije je g. prof. Janez Grum objavil v Zborniku Svobodne Slovenije za 1964 razpravo „Ob 20-letnici Turjaka“. V njej je na straneh od 310 do 320 opisal dogodke v zvezi s podpolkovnikom Dežmanom. V letošnjem Zborniku g. prof. Grum nadaljuje razpravo pod naslovom „Za zgodovino Turjaka“ ter v njej pojasnjuje turjaške dogodke v zvezi s stotnikom Albinom Cerkvnikom. Uredništvo

STOTNIK ALBIN CERKVENIK

S Cerkvnikom sem se spoznal v Rokodolskem domu v Ljubljani poleti 1943. Potem sva se dvakrat ali trikrat pozdravila na cesti, v avgustu pa večkrat spregovorila v moji posadki na Orljem (VS Rudnik), kjer se je tedaj zbiral Slovenski planinski odred, imenovan tudi „beli četniški odred“. (Poveljnik odreda je bil poročnik Viktor Berlot, vodna častnika Branko Jan in Ivan Auser.). V tistem času sem nekoč tudi zvedel, da je podpolk. Peterlin imenoval Cerkvnika za svojega namestnika v Ljubljanskem okrožju.

Omenjeni Planinski odred se je v prvih dneh septembra 1943 moral premakniti z Orljega (kot se je moral premakniti tudi „plavi“ Ljubljanski četniški odred, ki je bil v tistih dneh nad št. Pavlom pri Podlipoglavu), ker so Italijani na nemško zahtevo krepko iskali kratkovalovno radijsko oddajno postajo, ki jo je imel Tone Božnar-Blaž za angleško obveščevalno službo v Kairu. Božnar je bil do začetka septembra v odredu „plavih“ četnikov jugoslovanske vojske, v tistih dneh pa so ga prepustili Planinskemu odredu na Orljem.

„Odšli smo z Orljega 7. sept. ob 9. uri zvečer. Prekoračili smo progo med tune-

lom in Šmarjami ter krenili proti Gumnišču in pozneje dospeli do vasi Vino, kjer smo srečali plave v zgodnji jutranji uri 8. septembra. Čakali so na ukrcanje za vlak... Cerkvnik je govoril z njimi... Nato smo krenili naprej proti Taboru. Na tej poti sta se nam pridružila kaplan Malovrh in prof. Peterlin. Pri taboru smo prenočili. V nočnih urah sta prišla za nami 'Kocelj' in radiotelegrafist Božnar... Zjutraj dne 9. septembra smo zvedeli za italijanski razpad. Obvestila nas je posadka VS, ki je bila v naši bližini in nas tudi pospremila na svojo postojanko in od tam naprej na Turjak.“¹

V tistih dneh na Orljem je imenovani odred razmišljal predvsem o svoji poti po Dolenjskem za novačenje novih članov. Odred se je namreč rekrutiral iz VS, da bi te na ta način prišle do svoje gibljive ilegalne enote. Zato je točna Berlotova trditev: „Naš beg iz Orljega ni bil namenjen na Turjak.“²

¹ Viktor Berlot v pismu 12. avg. 1963. O tej poti mi je Berlot prvič pisal 21. febr. 1960. Enako sestavljalcema knjige „Svoboda v razvalinah“, ki sta to pismo priobčila na str. 44.

² Viktor Berlot, prav tam.

Zaradi italijanskega razpada pa je nastal čisto nov položaj in odred je moral opustiti nameravano pot na Dolenjsko. Odred, predvsem pa njegov poveljnik Cerkvenik, je bil tako postavljen pred čisto nove, nepričakovane, pa zelo zapletene naloge, za katere ni imel prilike, da bi se razgovarjal o njih s Peterlinom in drugimi v Ljubljani. Važne vojaške potrebe in odločitve politične narave so stopile predenj v trenutku: razoroževanje Italijanov, razmerje do partizanov, razmerje do Nemcev, ustanavljanje novih vojaških enot, itd. Skratka: naloge za sposobnega generalštabovca z veliko mero poznanja narodno-političnih potreb in čuta zanje.

„Takoj smo se vrgli na mobilizacijo sosednjih vasi... Še istega dne dopoldne (9. sept.) sem odšel s tremi fanti v Velike Lašče, kjer sem vzpostavil stik z Bajcem Jožetom...“³ Berlot je skušal pripraviti italijansko posadko v Laščah, da bi predala orožje, navezal stik z dr. Kožuhom, popoldne pa se vrnil na Turjak in poročal o svoji poti Cerkveniku. Nato je „zahteval od njega, da se posamezne skupine, ki so že prihajale na Turjak, organizirajo v čete in bataljone in zasedejo postojanke okoli gradu, da ne bi doživeli kakega presenečenja... Cerkvenik je odšel proti Velikim Laščam, da sam pregleda situacijo.“⁴

Kolikor sem mogel doslej preveriti ves tedanji položaj, čez dan v četrtek 9. sept. še niso prihajale kake večje skupine v turjaški grad. Ivan Boh pravi, da ob njegovem „pripodu na Turjak, okrog pete popoldne, tam ni bilo razen VS (male turjaške VS, J. G.) in pa Cerkvenikovih četnikov ter kurata Malovrha še nikogar. Okrog sedme se je vrnil iz Vel. Lašč Cerkvenik, zelo utrujen, in poročal, da se mu ni posrečilo razorožiti Italijanov. Okrog osme zvečer sta prišli obe naši koloni na Turjak. Okrog 160 mož.“⁵

Tega dne je Cerkvenik skupaj z Malovrhom, ki je bil zastopnik SL, izdal v imenu „Vrhovnega poveljstva slovenske vojske“ sledeči razglas:

„Ker je z današnjim dnevom italijanska vojna sila po zavezniških močeh zlomljena in vstaja nova svobodna Velika Slovenija v sestavu Velike Jugoslavije, odrejam sledeče:

1. Vso vojaško in civilno oblast v bivši ljubljanski pokrajini prevzema v roke Vr-

hovno poveljstvo slovenske vojske kot sestavni del jugoslovanske armade.

2. Vsi moški od izpolnjenega 18. do 40. leta starosti se morajo kot vojni obvezniki javiti takoj Poveljstvu slovenske vojske v Velikih Laščah.

3. Ostali obvezniki morajo prevzeti takoj varstvo vasi in zaselkov zaradi vzdrževanja miru in reda...“⁶

Teško se zato da reči, da Cerkvenik „tisti dan ni ukrenil ničesar“.⁷

„Dne 10. sept. sem spoznal kapetana Cerkvenika, s katerim pa ni bilo mogoče govoriti, ker je bil vedno prezaposlen.“⁸

Istega dne v petek je skoz Št. Jurje prišel na Turjak dr. Šmajd iz Ljubljane. Bil je tam 2 — 3 ure. Iz razgovora z dr. Šmajdom v Št. Jurju se spomnim, da se je ta razgovarjal na Turjaku le z Malovrhom, ker je bil Cerkvenik odsoten; da ga je dr. Šmajd sicer čakal, a ne pričakal. Ali je bil Cerkvenik tedaj v Vel. Laščah ali pa je šel pogledat položaje proti Čretežu, Zapotoku in Kureščku, doslej nisem mogel ugotoviti, a bolj verjetna je tale druga možnost.

Dr. Šmajd je prišel sporočit Cerkveniku in Malovrhu, da je Peterlin odklonil priti na teren.

Isti dan je prišla v Turjak posadka VS iz sosednjega Škocjana, ki ji je bil za poveljnika Franc Žuraj. Že imenovana mala turjaška posadka pod vodstvom Ivana Bambiča, ki je bila le zadnja dva, tri mesece na Turjaku, je spadala pod Škocjan. Zato je bilo precej naravno, da je Cerkvenik imenoval Žuraja za svojega namestnika v gradu.⁹ To dejstvo je po mojem mnenju pripomoglo, da so od nedelje zvečer 12. septembra pa do padca Turjaka v nedeljo 19. sept. posadke v gradu izbrale Žuraja za formalnega poveljnika. (Seveda je bil Žuraj le nekak „primus inter pares“ — prvi med enakimi; pravzaprav niti ne med enakimi, ker je Perne predstavljal štiri petine moštva, ki je ostalo v gradu.)

Ta dan so bile poslani iz gradu patrole proti Ločniku (Sv. Ahacu) in proti Velikemu Osolniku ter Čretežu in Zapotoku.

⁶ Original so partizani našli pri kaplanu Malovrhu, kot se da sklepati iz Sajetovega *Belogardizma*, kjer je razglas natisnjen. II. izdaja, str. 594.

⁷ Viktor Berlot, pismo 21. febr. 1960 in ponatis v Vestniku št. 9, 1960, str. 192. Ista trditev je ponovljena v *Svoboda v razvalinah*, str. 80.

⁸ Anton Skubic v pismu, datiranjem „Koncem julija 1963“.

⁹ Ernest Hirschegger, pismo 18. jan. 1954.

Prišel „sem nagovarjati Bineta, da naj zasedemo strateške točke.“¹⁰

„Zgodaj zjutraj sestanek poveljnikov. Različna mnenja. Kaj bodo napravili Nemci? Ali je možen sporazum s partizani? Kaj bodo napravili zavezniki? Večina je odklanjala vsak razgovor ali sporazum s partizani. Berlot je tudi začel pritiskati na Bineta, naj takoj zasedemo Kurešček, Čretež in Zapotok. Bine je pristal.“¹¹ Po temle sporočilu Ivana Boha naj bi bil ta posvet v soboto 11. sept. A ker Berlot in Skubic trdita, da so se četniki in izžanske VS in podpeška premaknile s Turjaka čez graben na Čretež v petek popoldne 10. septembra, in pa ker sem sam zvedel v soboto 11. sept. dopoldne po svojem prihodu na Turjak, da je Cerkvjenik že prej ta dan izbral šolo na Zapotoku za sedež poveljstva in da je dal zasesti Kurešček, zato je treba tole Bohovo poročilo premakniti na 10. sept. Po Berlotovem sporočilu pa je bil ta posvet (ali pa morda kak sličen posvet popoldne tega dne. „Popoldne, zdi se mi okrog 16. — 17. ure, po dolgem razpravljanju s Cerkvjenikom, ki se je končno vendarle odločil, da se razporedi ljudi okrog Turjaka, smo krenili s skupino približno 800 ljudi na Zapotok, kamor smo dospeli brez posebnega truda okrog 19. ure. Tam smo zasedli šolo in pa nekatere hiše, kjer smo namestili vojsko.“¹² Število 800 je močno previsoko. Po zbranih podatkih sodeč, je ta skupina štela 250 do 300 mož.^{12 a)}

Zaradi jasnosti naj ponovim: turjaški grad so izpraznile že v petek popoldne vse tri izžanske VS, podpeška VS s prostovoljci iz Notranjih gor in Loga ter imenovani Cerkvjenikov Planinski odred.

„Isti večer je Cerkvjenik organiziral te skupine v bataljone z danimi nalogami.“¹³ Teh bataljonov pa ni zamenjavati s tistimi, ki jih je zamislil že prej Peterlin sam, ko so bile VS še doma na postojankah.

V soboto zgodaj dopoldne je bil Cerkvjenik spet na Turjaku, nato pa šel z Malovrhom proti Vel. Laščam, do koder je dopoldne z vlakom prispela iz Grosupljega mala četniška skupina (12 do 15 ljudi) pod vodstvom kapetana Ivana Drčarja. (Skupina je hotela iti pogledat, kakšen je po-

ložaj okrog Grčarije, a vlak od Lašč naprej ni peljal.) „Nekako v istem času (kot Cof, Drčar in drugi, J. G.) so bili okrog Lašč Malovrh, Cerkvjenik idr. Čutila se je neka napetost med enim in drugim.“¹⁴

Vsekakor je bil ta ponovni Cerkvjenikov obisk v Laščah zgodaj dopoldne, kajti med deseto in pol enajsto je prišla v Turjak skupina Vaških straž, ki se je bila zbrala v petek v Št. Juriju. Tudi ta skupina je štela približno 250 mož. Cerkvjenik nam je prihajal nasproti. S slovensko zastavo na čelu smo pod njegovim vodstvom prikorakali v grad.

V turjaškem gradu sem videl, kako se je Cerkvjenik razgovarjal na dvorišču s kuharji in peki ter jim dajal navodila. Narednik Hirschegger Ernest, Cerkvjenikov pisar na Zapotoku, je zapisal, da je Cerkvjenik ukazal pekom: „Pecite kruh noč in dan!“¹⁵ V soboto dopoldne sem na Turjaku tudi zvedel, da je bil Cerkvjenik postavil Žuraja za svojega namestnika v gradu.

Malo pred poldnem je Cerkvjenik sklical na posvet vse poveljnike posadk. Razgovor je bil o položaju in o nujnih nalogah. Sklenjeno je bilo, da takoj prevržemo vseh 30 voz vojaške komore pravkar došlih posadk čez podturjaški graben na Čretež in nato na Zapotok. Za izvršitev te naloge je Cerkvjenik določil mene.

Med poldnem in eno sem zbral vso komoro in jo razvrstil na cesti pod gradom. Pri tem sem se srečal tudi s Stankom Golobom, bivšim poveljnikom VS v dobrepoljski dolini, ki je bil v četrtek zvečer odstavljen od poveljstva tam.

Ko smo prišli na dno podturjaškega grabna, je čez tisto trato prijezdil mimo Cerkvjenik, vračajoč se na Zapotok. Dejal je: „Bravo, fantje. Vidim, da se moje povelje izvršuje v redu.“ Po precej hudem naporu smo popoldne uspeli, da smo prišli z vso komoro na Čretež in nato že v temi dalje na Zapotok. Z nami se je premaknila na Zapotok večina moštva omenjenih posadk, nekaj malega, med njimi Pirih Milko, pa v nedeljo dopolne.

Ko se je Cerkvjenik v soboto popoldne vrnil na Zapotok, je izvršil nadaljnjo pregrupacijo prejšnjih VS in prejšnjih po Peterlinu zamišljenih bataljonov. „Tu je bil izžanski bataljon razpuščen via facti. Povelje se je namreč glasilo: Skubic s svojimi možmi v sestav Berlotovega bataljona

¹⁰ Boh Ivan, pismo 5. maja 1959.

¹¹ Boh Ivan, prav tam.

¹² Viktor Berlot, pismo 21. febr. 1960. Ponatis v Vestniku št. 9, 1960, str. 192.

^{12 a)} Po Skubicevih in Bohovih podatkih o številčnem stanju njihovih posadk.

¹³ Viktor Berlot, pismo 21. febr. 1960. Ponatis v Vestniku št. 9, 1960, str. 192.

¹⁴ Rev. Janez Dolšina, pismo 5. nov. 1958.

¹⁵ Ernest Hirschegger, pismo 18. jan. 1954.

in zasedbo Kureščka.“¹⁶ Tako je torej prejšnji izžanski bataljon prešel v sestav tega novega bataljona.

Glede Cerkvénikove organizacije bataljonov na Zapotoku naj pripomnim tole: Le nekaj poročil govori, da so bili na Zapotoku 4 bataljoni. Večina poročil, ki so bolj prepričljiva, pa trdi, da so bili samo trije bataljoni. Poveljnik prvega je bil poročnik Viktor Berlot, ki je zasedel Kurešček. Drugemu je poveljeval Branko Jan, ki je bil v rezervi pri šoli. Tretjega je vodil poročnik Milko Pirih, ki je v ponedeljek popoldne dobil od Cerkvénika povelje, da zasede Veliki Osolnik in Osredeč.¹⁷

V soboto zvečer sta Cerkvénik in Malovrh sestavila za poveljstvo SL v Ljubljani obširno poročilo, ki je bilo doma l. 1945 zaplenjeno. Citira ga Saje v Belogardizmu na str. 594, 595, II. izdaja. To poročilo obsega več važnih podatkov:

„Poveljstvo in skladišče se nahajata na polju G 15“, t. j. Zapotok. Izredne važnosti je stavek: „Prehodna zbiralna baza je na polju G 17“, t. j. Turjak.¹⁸ Iz dokumenta je dalje razvidno, da sta Cerkvénik in Malovrh (verjetno samo Malovrh, J. G.) prišla v stik z dr. Blatnikom v Velikih Laščah že v soboto dopoldne in tako zvedela za položaj na partizanski strani in za padeč Grčarič. Dalje je rečeno v poročilu, da je sprejel poveljstvo bataljona „V“ v Dobrem polju Perne in da je tam podpolkovnik Dežman, „ki povzroča precej zmede“. Zato je Cerkvénik zahteval, da pride Peterlin sam na teren.

Poročilo preseneča, da sta Cerkvénik in Malovrh že v soboto zvečer zvedela na Zapotoku, da je aktivni poročnik Zupanc s svojo taktiko zapeljal VS v Stični k partizanom. Obenem pa Cerkvénik sporoča poveljstvu v Ljubljano svoj vojaško-organi-

¹⁶ Anton Skubic v poročilu, datiranjem „Koncem julija 1963“.

¹⁷ Štiri bataljone omenja Sajetov **Belogardizem** na str. 594. Poveljnik enega teh bataljonov naj bi bil „prof. Janez Grum“, a jaz sem za to poveljstvo zvedel šele iz Sajetove knjige, nato pa ponovno zvedel zanj iz **Svobode v razvalinah**, str. 85. Do svojega prihoda na Zapotok sem bil kot komandir VS na Rudniku namestnik poveljnika tistega bataljona, čigar poveljstvo je po prejšnjem Peterlinovem načrtu imel poročnik Stane Bitenc, komandir VS v Bizoviku. Na Zapotoku sem prišel v sestav Janovega bataljona. Če pa je kljub temu bil četrti bataljon, podpisani v nobenem primeru nisem bil poveljnik tega.

¹⁸ Saje izrečno dostavlja: „V pismu sporočata (Cerkvénik in Malovrh namreč) na kak način sta označila stopinjsko mrežo na sekciji 1:100.000 Cerknica.“

zacijski načrt. „Za sedaj je formirana I. Planinska brigada „Triglav“. Poveljnik brigade je kapetan Triglav“ (Cerkvénik).

Če na kratko povzamem Cerkvénikova povelja in dejanja od četrtka, petka in sobote, se pokaže tale slika: Velike in zapletene naloge, ki so čisto nepričakovano stopile pred Cerkvénika, so bile tolikšne, da se v četrtek in petek ni zadosti znašel. Spregledal je potrebo po osnovnih ukrepih za varnost (res je sicer, da so bile tedaj partizanske brigade še daleč) in ni razmišljal o operativnem načrtu za naprej. Te potrebe pa so precej dobro spoznali in občutili njegov podrejeni častniki, kot Boh, Berlot in drugi. Na posvetu je Cerkvénik sprejel njihove predloge in v tem smislu izdal povelja. Kot poveljnik je pokazal to lastnost, da ni odklanjal pametnih opozoril in predlogov svojih podrejenih častnikov. Ta lastnost je bila v tistih izrednih razmerah veliko vredna.

V velik plus je treba šteti Cerkvéniku, da je že v petek določil Turjak za prehodno zbiralno bazo, kar je jasno razvidno iz njegovega obširnega poročila. V tem spoznanju je vztrajal vse tiste dni. Zato je že v petek zapustilo turjaški grad približno 250 do 300 mož, ki so se premaknili na Zapotok. V soboto in nedeljo dopoldne pa spet okoli 250 mož, t. j. bivše VS vzhodno od Ljubljane. Iz tega je dovolj jasno, zakaj so „vsi vidnejši častniki VS odšli na Zapotok“.¹⁹ To ni bil noben „videz“, ampak je bila dejanska izvršitev trezne vojaške odločitve.

Zato je neutemeljena, obenem pa krivična trditev, da kdor je bil „vsaj v načelu za Cerkvénika“, je bil „proti izpraznitvi gradu“. Tako je, žal, zapisano v knjigi **Svoboda v razvalinah** na str. 82 v 4. odst. Ko bi bil vsaj eden od njenih piscev na Turjaku in Zapotoku, bi mu ne bilo ušlo izpred oči dejstvo, da se je premikanje iz Turjaka na Zapotok začelo že v petek, nato pa se nadaljevalo v soboto in v nedeljo dopoldne. Zgodovinska resnica je, da se to premikanje ni začelo šele z Dežmanovim prihodom na Turjak.

Mirne duše trdim, da je Cerkvénik bil vsaj nekaj strokovnega oficirja. Saj je bil že v Jugoslaviji aktivni kapetan pri planincih, katerim so dajali, če se prav spomnim, malo boljše oficirje. Zato je trditev, da Cerkvénik še sam ni verjel v svojo avtoriteto smešno naivna. Da „vsaj videz je bil tak“ (????), pišeta pisca knjige **Svoboda**

¹⁹ France Grum-Stane Pleško: **Svoboda v razvalinah**, Cleveland 1961, str. 86.

v *razvalinah*, dasi v tistih dneh nista videla Cerkvenika. Prav tako sta neutemeljena stavka „Peterlin ni našel nobenega aktivnega oficirja...“ in „Nesreča je baš v tem, da ni bilo strokovnih oficirjev.“²⁰ Cerkvenik je bil sposoben vsaj toliko kot je bil sposoben povprečen aktivni kapetan prejšnje jugoslovanske vojske. To misel mi je potrdil tudi tedanji kapetan Ivan Drčar, zadnji načelnik domobranskega štaba.²¹ Kar pa se tiče Cerkveniku podrejenih oficirjev je treba povedati, da je bilo med njimi 9 ali 10 rezervnih oficirjev prejšnje jugoslovanske vojske. Nekateri med njimi pa so bili rezervni naredniki. Vsi skupaj s Cerkvenikom na čelu so premgli vsaj nekaj vojaškega znanja. Saj so bili nekateri izmed teh sposobni vojaki, enaki aktivcem. Naj med živimi omenim le en primer: udarnega Ivana Boha, ki je v VS in pozneje kot domobranski nadporočnik in stotnik dokazal, da je res vojak. Med mrtvimi pa naj omenim Bogdana Berlota, poveljnika VS Šmarje, pozneje komandirja 16. domobranske čete. Na Zapotoku je bilo glede oficirskega kadra podobno kot pozneje v domobranskih bataljonih, kjer so bili komandantje aktivci, četni komandirji pa zvečine rezervni oficirji. — Med tistimi pa, ki so ostali v gradu, je bil samo Perne rezervni oficir. Ali še kdo poleg njega, nisem slišal. Perne je imel lep nastop, a vojaka je bilo v njem malo.

Resnici na ljubo naj ponovim: Cerkvenik je postavil svojega namestnika v gradu; to je bil Franc Žuraj (Fer. Žlender) poveljnik VS v Škocjanu. Za varstvo prehodne baze, kar le bi po Cerkvenikovi zamisli Turjak moral biti, je bila ta odločitev dosti dobra. Tista dva dni od petka do nedelje popoldne ni nihče čutil, da bi Žuraj ne bil sposoben za to nalogo. Ni pa tista dva dni nihče pričakoval, da bodo v grad prišle in dokončno ostale v njem posadke, ki bodo usodno predolgo čakale navodil iz Ljubljane in ki bodo nerealno predane ideji o slovenskem Alkazarju. (O tej predanosti bi se dalo precej napisati.) Šele po končani turjaški tragediji je bilo večkrat slišati misel in kritiko, da bi bil Cerkvenik moral postaviti za svojega namestnika v gradu kakega bolj energičnega poveljnika VS, ki bi z odločnim vojaškim nastopom pripravil komandirje tistih posadk, da bi izpraznili grad.²²

V nedeljo zjutraj je Cerkvenik spet odšel z Zapotoka na Turjak. V gradu tedaj ni bilo veliko vojaštva. Ob tej priliki je najbrž Cerkvenik poslal povabilo Ljubljanskemu četniškemu odredu, ki je tedaj prišel iz Lašč od Roba, da naj pride na Turjak, kar je odred res storil.²³

Kdaj točno tega dne je Cerkvenik zapustil Turjak, doslej nisem ugotovil. Vsekakor najzadnje v zgodnjih popoldanskih urah. Ali se je na gradu osebno srečal s podpolkovnikom Dežmanom, za to doslej ni potrdila. A vse kaže, da je Cerkvenik odšel pred Dežmanovim prihodom. Strinjajo pa se vsa dosedanja poročila v tem, da Cerkvenik ni bil navzoč pri skupnem vojaškem posvetu v gradu v nedeljo popoldne. Več poročil pa govori, da je bil pri tem posvetu kaplan Malovrh.

Zato nisem gotov, ali sta na Turjaku ali na Zapotoku sestavila Cerkvenik in Malovrh odgovor na partizanske zahtevo, da se v nedeljo do treh predamo in pridružimo partizanom. To zahtevo 14. partizanske divizije sta prejela že v soboto. Prinesel jo je duhovnik dr. Blatnik, ki so ga v Ribnici dan prej partizani izbrali za svojega parlamentarca. Cerkvenikov odgovor na to partizansko zahtevo se glasi:

„1. Prejeli smo poslanico gornjega poveljstva, naslovljeno na plavo in belo gardo. Ugotavljamo, da je poslano na napačni naslov, ker nismo niti plava niti bela garda, ampak smo Slovenska narodnoosvobodilna vojska v sestavi Jugoslovanske armade in delujemo po navodilih zavezniških štabov, s katerimi smo v stiku..

2. Izkoriščajoč to priliko, Vam sporočamo, da je cilj Slovenske narodnoosvobodilne vojske borba za osvoboditev Slovenskega naroda od vseh tlačiteljev... Orožja ne bomo odložili, ker vemo, da je v skladu s cilji zavezniških sil in koristmi Slovenskega naroda, če je danes čim več orožja in rok dvignjenih proti okupatorju. Zato pričakujemo in upamo, da bo možno ustvariti lojalno sodelovanje...

5. Prosimo Vas, da odredite v okviru svojega poveljstva vse potrebno, da ne bo prišlo do nepotrebnih spopadov z oddelki naših brigad, ki so že na svojih položajih. Mi smo dali povelje, da naši oddelki ne napadajo Vaših, dokler se ne uredi medsebojni odnos. To povelje ne velja za primer napada z Vaše strani.

6. Ker nam je v prvi vrsti na tem,

²⁰ o. c., str. 85, 86.

²¹ Ivan Drčar v razgovoru 25. avg. 1963.

²² Primerjaj Viktor Berlot, Vestnik št. 9,

da zaščitimo svoj narod, zato nas veseli Vaša pripravljenost za sestanek. Sestanek bi se mogel vršiti jutri 13. XI. ob 11 uri dopoldne na Kureščku...

Z Bogom za narod!

Poveljnik: Triglav ! r."

Toliko besedila iz tega odgovora je objavljeno v Sajatovem *Belogardizmu* II. izd., str. 598, 599. Pri datumu je očitna tiskovna napaka: gre za 13. sept. ne pa za 13. november. Zakaj je Saje izpustil 3. in 4. točko odgovora, ne pove.

Precej verjetno je, da je po tem odgovoru partizanom Cerkvenik poslal po radiotelegrafistu Božnarju naslednje poročilo v Kairo (dasi je možno, da je to storil šele v ponedeljek):

„Od 13. od kapetana Cerkvenika, ki ga bom imenoval Triglav. Jugoslovanska vojska v Sloveniji je pod poveljstvom Peterlina, a poveljnik na terenu sem jaz. Glavna koncentracija je okrog Turjaka in jugovzhodnega masiva Mokerca. Nemci nas trenutno ne ovirajo, toda partizani, ki so jim Italijani predali veliko količino orožja, nas pozivajo, da se jim vdamo, ker ne priznavajo kralja, vlade in Jugoslavije. Okupatorja sploh ne napadajo, ampak samo Slovence, da bi na ta način prišli na oblast.

Namenoma so razbili Borov četniški odred, kjer je bilo več mrtvih in ranjenih, a usoda ostalih je neznana. Prosim, sporočite takoj, če zavezniki smatrajo za potrebno, da bi v Sloveniji obstajala jugoslovanska vojska, ki bi z vsemi sredstvi podprla invazijo. Jugoslovanska vojska je dobro oborožena, toda potrebuje pomoči v prehrani. Prosim za mišljenje in navodila. Pozdrav.“²⁴

V nedeljo (12. sept.) je Cerkvenik ustanovil brigado „Krim“ iz vojakov, ki so bili v gradu in ki so v grad še imeli priti. Verjetno je to storil dopoldne, ko je bil na obisku tam. Za poveljnika brigade je postavil — tako piše Saje²⁵ — kaplana Malovrha — Breznika in Franca Žuraja. Če je Cerkvenik res postavil Malovrha za komandanta, je bila ta odločitev vsekakor mišljena samo za nekaj dni, dokler Peterlin, ki ga je Cerkvenik vsak dan pričakoval, ne odredi drugače. — Izključeno pa ni, da je Cerkvenik ustanovil to brigado v ponedeljek dopoldne.

V nedeljo pozno popoldne je prišel na zapotoško stran do Čreteža podpolk. Dežman in skoro v mraku že tudi Ljubljanski četniški odred. Slika Cerkvenikovega dela v ponedeljek in torek je precej razvidna iz prikaza o „Dežmanu“. Na splošno bi bilo dodati, da je bil Cerkvenik oba dni v vsekakor neprijetnem položaju zaradi Dežmanove navzočnosti. Toda nihče od nas ni opazil ali slišal o kaki Cerkvenikovi nejevolji. Smem reči, da se je mož obvladal.

V ponedeljek zjutraj ob 6. uri so se začele borbe okrog Turjaka. V presledkih so trajale ves dan. Nekatere prizore teh borb smo kaj lahko opazovali z Zapotoka. Kljub borbam okrog gradu pa se je dopoldne razširil med nami na Zapotoku glas, da so turjaški mnenja, da imajo vode in hrane za cel mesec, da so zidovi debeli tri do štiri metre, da imajo velike množine municije. Zato je bila glavna Cerkvenikova skrb v ponedeljek in torek, prav tako pa skrb nas vseh brez razlike, kaj naj naredimo in kaj poskusimo, da pripravimo turjaške, da izpraznijo grad. — Da je na Turjaku res prevladovalo tako mišljenje in gledanje, o tem ni dvomil na Zapotoku nihče. Saj je v ponedeljek prišlo precej posameznikov in malih skupinic iz Turjaka na to stran. Med deseto in enajsto sta prišla tudi S. Bitenc in dr. Blatnik. Zgodaj popoldne je prišel četniški zdravnik dr. Lavrič Ivan — Logar.

V ponedeljek pred 11. uro dopoldne sta Cerkvenik in Malovrh odšla na Kurešček, da bi se sešla s partizanskimi zastopniki, kot sta bila predlagala v svojem odgovoru v nedeljo 12. septembra. Z njima je bil tudi kaplan Mavec. O teh razgovorih na Kureščku sta dve delno različni poročili: „Vračali so se od sestanka z zastopniki partizanov, kateri se je vršil malo preje pred cerkvico na Kureščku.“²⁶ Iz teh besed župnika Kristanca bi se dalo sklepati, da je do razgovorov res prišlo. Verjetno se je Kristanc razgovarjal z Malovrhom pred odhodom na Kurešček in zvedel od njega, zakaj gre tja gor. Po Malovrhovi vrnitvi pa je Kristanc verjetno vzel razgovor kot dovršeno dejstvo. Mnenja pa sem, da je tu treba pritegniti Skubicu, prejšnjemu poveljniku VS na Igu, ki je bil na Kureščku v zasedi in bil torej neposredna priča: „V tistem času, mislim, da je bilo v ponedeljek, nas je obiskal kaplan Malovrh in kapetan Cerkvenik. Malovrh je povedal, da bodo imeli na Kureščku pogajanja s partizani...“

²⁴ Franček Saje: *Belogardizem*, str. 598, 599

²⁵ a. c., str. 601.

²⁶ Rev. Leon Kristanc, pismo 31. okt. 1958.

je dolgo čakal njihovih odposlancev, ki pa se niso pojavili.“²⁷ Po sporočilu V. Berlota je tudi dr. Blatnik šel tedaj na Kurešček. „... z nami je bil tudi telegrafist Božnar. Ko pa so naši ljudje zagledali partizane (parlamentarce, ki so prišli na pogajanja), so naši začeli nanje streljati in se zato umaknili. To mi je... povedal „Kocej“, ki je še pristavil, da je bil Božnar nejevoljen za ta korak, ki so ga napravili naši ljudje.“^{27 a} — Iz Skubicovega poročila je razvidno, da je Cerkevnik kmalu zapustil Kurešček, še pred Malovrhom in Mavcem.

Ta dan (ure nisem mogel ugotoviti) je „Janko Debeljak prišel k Binetu (tj. Cerkevniku) z novico, da prodira proti Sloveniji četniški odred pod poveljstvom nekega majorja ali polkovnika Momčila ter bodo že jutri preko Kolpe. Debeljak je nagovarjal Bineta, da naj gremo njim naproti in potem vsi krenemo proti morju, kjer so se že izkrcali zavezniki in se jim pridružimo.“²⁸ Mišljen je bil liški četniški odred pod poveljstvom majorja Bjelajca.

Približno ob eni popoldne je prišel s Turjaka četniški zdravnik dr. Lavrič Ivan — Logar v spremstvu patrole kakih 10 dobro oboroženih mož. Lavrič je bil ostal v nedeljo popoldne v gradu, potem ko je četniški odred odšel na Cretež, ker je dr. Kožuh odšel že pred tem z Laščani na Zapotok. Patrola je sporočila Cerkevniku prošnjo, da preskrbi turjaškim drugega zdravnika, ker so bili v gradu že prvi ranjenci. Takoj se je javil dr. Kožuh, da gre nazaj v grad. V soglasju s Cerkevnikom se je tudi Malovrh odločil, da gre na Turjak, da bi z osebnim vplivom pripomogel, da turjaški gredo ven iz gradu. Za spremstvo Malovrhu in dr. Kožuhu je Cerkevnik odredil močno patrolo, kateri je Dežman dodal kaki dve dobro oboroženi desetini Dolenjevaščanov. S to patrolo sta odšla na Turjak tudi kaplana Mavec in Sitar, dalje Žan Skravec in še nekateri. — „Mimogrede povedano... Vsi smo jim svetovali (sc. Malovrhu, dr. Kožuhu in Mavcu) čimprejšnji odhod iz Turjaka.“²⁹

Zgodaj popoldne je bil na Zapotoku prvi posvet na hlohlih. (Zaradi lepega jesenskega vremena je bil posvet zunaj namesto v šoli. Posedli smo po štirih, petih hlohlih, ki so bili na kupu tam zgoraj za zadnjo

hišo na Zapotoku.) Če je bil ta posvet pred Malovrhovim odhodom, potem sta bila Malovrh in dr. Kožuh navzoča. Posvet je formalno vodil župnik Škulj. Poleg Cerkevnika in njemu podrejenih oficirjev sta bila navzoča tudi kapetana Debeljak in Cof za četniški odred. Spomnim se, da je bil zraven tudi kaplan Janez Dolšina. Ali je bil pri razgovoru tudi Dežman, za to nisem dobil potrdila. Sam imam vsa leta v spominu, da je bil Dežman navzoč samo pri zadnji odločilni seji v šoli v torek proti večeru. Pri tem posvetu na hlohlih je Boh z vso temperamentnostjo predlagal — skoro nadrl nas je, da zasedemo položaje kakih 400 do 500 m jugozahodno od šole v smeri proti Osredku. Med posvetom smo namreč mogli videti s prostimi očmi, da se partizani pomikajo skoz Osredok proti Golem kar v vrstah. Do tedaj so bili omenjeni položaji nezasedeni. Po posvetu je por. Jan dobil nalogo, da takoj zasede te položaje s svojim bataljonom.

Da bi se pri tem prvem posvetu na hlohlih že razgovajali o umiku proti Trstu ali Ljubljani, in da je po tem posvetu Sarkova patrola nesla turjaškim povelje za umik, se ne spominjam. To poroča Stane Bitenc,³⁰ a sem mnenja, da je njegovo poročilo treba prestaviti na poznejši čas, na drugi posvet na hlohlih isti dan proti večeru. Kajti, če je bil pri posvetu zgodaj popoldne navzoč dr. Kožuh, potem je bil navzoč tudi Malovrh, ker sta skupaj odšla na Turjak. V tem primeru je Malovrh sam mogel nesti Cerkevnikov ukaz na Turjak. Če pa je bil prvi posvet kmalu po Malovrhovem odhodu, bi bilo prav tako brez smisla takoj pošiljati kurirja s poveljem za njim, ker se vmes ni zgodilo še nič posebnega.

Komaj uro po Malovrhovem odhodu z Zapotoka, vsekakor preden je njihova patrola prišla v grad, so bile spet precej hude praske okrog gradu. Po cesti od Rašice so prodirali proti gradu trije italijanski oklopniki v partizanskih rokah. Prišli so v bližino gradu do nekako 200, 300 m, gledano od Zapotoka. Tedaj je Cerkevnik ukazal udariti na oklopnike s protitankovskim topom, ki je bil na Zapotoku. Streljal je Cvetkovič Jože iz VS Šmarje, poznejši do-

²⁷ Anton Skubic, pismo datirano „Koncem julija 1963“.

^{27 a} Viktor Berlot, pismo 12. avg. 1963.

²⁸ Ivan Boh, pismo 5. maja 1959

²⁹ Rev. Leon Kristanc, pismo 31. okt. 1958.

³⁰ Stane Bitenc, „Zapisnik dogodkov o bojih za Turjak“, Buenos Aires, 12. febr. 1960. Z izjemo odstavka o podpolkovniku Dežmanu v želimljem je zapisnik priobčen v Vestniku slov. protikom. borcev, 1960, št. 9, str. 188 do 191.

mobranski poročnik, pomagal pa mu je narednik Sandi Škulj. S tretjim ali četrtim strelom že je krepko kresnil en oklopnik, tako da je obtičal na robu ceste. Ostala dva sta se hitro obrnila in žurno vozila nazaj proti Rašici. Malo kasneje so partizani udarili z minometi na nas. Zaradi tega partizanskega ognja „smo dvakrat premaknili naš top in streljali na partizansko topništvo. Skupno oddali preko 100 streliv. Partizansko topništvo je za nekaj časa utihnilo.“³¹

Ves ta dogodek: italijanski oklopniki pred Turjakom pa topniški dvoboj, nam je dal veliko misliti. Zato smo se potem, ko je postalo vse več ali manj mirno okrog nas, spet sešli na posvet na hlodih pozno popoldne.

V tej zvezi je treba določiti pravi čas važnega Cerkvениkovega poročila Malovrhu v Turjak, ki je citiran v Sajemovem Belogardizmu in datiran s 13. septembrom ob 13. uri 10 minut. Glasi se takole:

„Breznik! (t. j. Malovrh) Janko (sc. Debeljak) mi je sporočil, da je s Čreteža zapazil močnejšo motorizirano kolono v pokretu na poti Škofljica—Turjak. Zdi se, da so to Nemci, kar pa zaenkrat ne verjamem. Dražo sem obvestil o situaciji s kratko depešo in prosil instrukcije, ker od drugod ni navodil.

Skalar (sc. Pirih Milko) prodira proti Osolniku. Turjačani, en del, naj se skušajo prebiti proti Prazniku in Osolniku, kjer naj dobe stik z oddelki Skalarja.

Na vsak način se morajo Turjačani prebiti v majhnih oddelkih. Ofic. patrola, katero je Skalar poslal proti Blokam, se je vrnila, ker partizani drže položaj na cesti Rob—Krvava peč. Delaj kar najboljše z obzirom na dano situacijo.

Še nočoj se moramo prebiti proti (Blokam) še bolje bi bilo proti Želimljam in preko barja nekje proti Polhograjskim Dolomitom. Torej eno ali drugo! Javi mi tamkajšnjo situacijo.

Turjačani naj se prebijejo za vsako ceno.“³²

Ker večina sporočil trdi, da je Malovrh zadnjikrat odšel z Zapotoka na Turjak v ponedeljek med drugo in tretjo uro popoldne, potem je bil Malovrh ob 13. uri in 10 minut vsekakor še na Zapotoku. A ker Saje navaja isti datum tudi v opombi, sodim, da gre tu za neko pomoto glede časa v originalu samem. Že v omenjenem

odgovoru, ki ga je Cerkvениk napisal v nedeljo 12. sept. kot odgovor na partizanski ultimati, je na koncu predlog, da bi se razgovor s partizanskimi zastopniki vršil v ponedeljek dopoldne ob 11 na Kureščku. Vsi trije, Cerkvениk, Malovrh in Mavec so ob navedeni uri res šli tja gor, kar potrjujejo rev. Kristanc, A. Skubic in V. Berlot, kot že omenjeno. Ker pa Skubic izrecno pove, da je Malovrh dolgo čakal, zato ni mogel biti ob 13. uri in 10 minut že na Turjaku. (Samo s helikopterjem bi v tako kratkem času mogel priti tja.) Po moji sodbi je zato treba brati datum v tem sporočilu: „13. sept. ob 18. uri 10 minut“, ko smo imeli za seboj topniški dvoboj (seveda le majhen dvoboj!) in ko smo po tem važnem dogodku imeli za seboj že drugi posvet na hlodih. (Je kaj mogoče, da sta številki 13 in 18 na razmazanem dokumentu enaki.) In vsebina dokumenta po mojem preverjanju dogodkov ustreza položaju ob 6. uri zvečer, ne ustreza pa položaju ob enih. Prav tako se tudi Bitenčevo poročilo o ponedeljkovem posvetu na hlodih³³ more nanašati samo na položaj proti večeru tega dne.

Po mojem spominu so bili posveti na hlodih trije: dva v ponedeljek, eden v torek. Ker Bitenc po eni strani omenja med navzočimi dr. Kožuha, v spominu pa se mi zdi, da je bil navzoč tudi Malovrh (kot sem že prej omenil), a po drugi strani pravi, da je bil na posvetu govor o umiku proti Trstu ali pa proti Ljubljani, obenem pa, da je Cerkvениk po tem posvetu poslal v Turjak povelje za izpraznitev — je tu precej gotovo, da je Bitenc v svojem spominu združil dva posveta v enega. Kot že rečeno, se velika večina poročil ujema v tem, da sta Malovrh in dr. Kožuh odšla v Turjak med drugo in tretjo uro v ponedeljek popoldne. Misel in razgovor za kak umik z Zapotoka so začeli dobivati konkretnjšo obliko šele po omenjeni topniški praski.

Da se obe poročili, Cerkvениkovo in Bitenčevo, nanašata na položaj v ponedeljek zvečer, mi dokazuje tudi sledeči odlomek iz Lavrihovega poročila: „V grad je prišel kurir z obvestilom za Malovrha. V obvestilu je bila najprej pritožba, da Cerkvениk še ni dobil podrobnih navodil in da je o celotni situaciji podrobno obvestil Dražo Mihajlovića s posebno depešo in prošnjo za takojšnjo navodila. Obenem ukazuje, naj se turjaška posadka čimprej prebije iz gradu,

³¹ Ivan Boh, pismo 5. maja 1959.

³² Saje, o. c., str. 601.

³³ Stane Bitenc, prav tam.

po močncsti proti Polhograjskim Dolomitom...“³⁴ Vse kaže, da gre tu za imenovano Cerkvenikovo sporočilo, ki ga navaja Saje. Zal le, da tukaj Lavrih ne navaja časa kurirjevega prihoda.

Bitenc izrecno omenja, da je po posvetu na hlodih Bosanec Salko nesel turjaškemu povelje za umik. (B. ga imenuje „Salka“, a jaz se ga spominjam le kot „Sarka“). Tudi Bitenc ne navaja približne ure Sarkovega odhoda z Zapotoka. A vse kaže, da je zapustil Zapotok proti večeru in da je prišel v grad v mraku ali že v temi. Ali sta bila s Sarkom tudi aktivni narednik Jože Čampa in njegov brat Ivan, doslej nisem mogel ugotoviti.³⁵ Če sta bila, potem je patrolo vodil J. Češarek, Sarko pa mu je bil dodeljen. Moti me le to, da je Sarko take naloge raje prevzemal sam. Zato se nagibam k temu, da je tudi v tem primeru bil Sarko sam, oba Češarka pa sta šla s podobno nalogo v Turjak v torek popoldne, kot se spominja njun rojak Ivan Gorše.³⁶ Točna ugotovitev odhoda Češarkove patrole na Turjak je važna zato, ker mi je Ivan Češarek povedal v Rimu spomladi l. 1946, da je šel z Zapotoka v Turjak s patrolo, ki jo je vodil njegov brat. Ko je ta izročil turjaškemu Cerkvenikovo povelje za umik, so poveljniki začeli razpravljati o tem povelju ali je pametno ali ne. Zato je narednik Češarek dejal Ivanu: „Čimprej gremo od tu, tem bolje za nas. Tu častniki debatirajo o povelju, namesto da bi ga skušali čimprej izvršiti.“

Važna poteza tega dne je bil poskus, dobiti zvezo z Ljubljano. Sporazumno s Cerkvenikom in Malovrhom se je Ivan Boh odločil za to podjetje. S patrolo je najprej prišel v Želimlje do znane mu osebe (Boh je Ižanec), da bi ta skušala nesti poročilo v Ljubljano skoz Škofljico. Zaradi partizanskih zased tam pa ni mogla naprej. A zvedela pa je, da so v Škofljici prejšnji dan ubili kurirja s Turjaka. (Vsekakor je mišljen Casar.) Nato je Boh s patrolo prodril do Iga, odkoder je znanka nesla sporočilo v Ljubljano. Ker pa zaradi policijske ure ta ni mogla še isti večer nazaj skozi blok, je Boh po nekaj urah čakanja pri Igu krenil proti Zapotoku, kamor je mimo več partizanskih zased srečno prišel v torek 14. sept. ob svitu. Poročal je Cerkveniku o uspehu svoje patrole „...da se še

vedno nahajajo na Notranjskem postojanke VS in da je bil na Škofljici ustreljen kurir.“³⁷

Tu nastane hipotetično vprašanje: ali je Cerkvenik sporočil turjaškemu v torek dopoldne, pravzaprav zvečer, ko je odhajala tja zadnja patrola s poveljem za izpad, da je bil v nedeljo eden od obeh turjaških kurirjev, namenjenih v Ljubljano, ujet in ustreljen? (Tedaj seveda še ni bilo mogoče vedeti, kdo od obeh kurirjev je bil ubit: dr. Arko ali Casar.) Kot poveljnik, Cerkvenik ni bil dolžan sporočati takih vesti. Vsekakor se tisti dan ni še nihče zavedal, da bi bilo to sporočilo morda nagnilo turjaške, da bi bili poskusili napraviti izpad ta večer. Šele po letih je postalo jasno, da so turjaški zlasti čakali na vrnitev Casarja. A mrtvega seveda niso mogli pričakati. Zdi se mi, da bi bilo sporočilo o ubitem kurirju dalo turjaškim misliti: ker je bil eden ubit, zato ne pričakujmo, da se bo drugi za gotovo vrnil.

V torek dopoldne še ali pa zgodaj popoldne je bil ponoven posvet na tistih štirih, petih hlodih. O njem je doslej na razpolago samo Bitenčevo sporočilo: „Na tem sestanku se je ugotovilo, da je turjaška posadka že obkoljena od partizanskih edinic... Večina prisotnih častnikov je bila mnenja, da je prišel čas, ko mora poveljnik dati povelje za odhod.“³⁸

Popoldne sta prinesli na poveljstvo v šolo dve partizanski kurirki z Golega predlog, da se predamo partizanom in se jim pridružimo. Cerkvenik je seveda ponudbo odbil.

Do končne odločitve za odhod z Zapotoka je prišlo pri seji, ki je bila v šoli v torek popoldne proti večeru. Navzoči so bili le vojaki. Poleg Cerkvenika in njemu podrejenih častnikov sta bila navzoča tudi kapetana Debeljak in Cof za četnike. Kmalu po začetku seje je prišel tudi podpolkovnik Dežman, ki pa se je seje udeleževal pasivno. (Primerjaj sestavek „O Dežmanu“.) Na seji je bilo po daljšem razpravljanju sklenjeno, da se umaknemo skozi Želimlje proti Ljubljanskemu barju in nato ob ižanski strani v Polhograjske Dolomite. (Bivši poveljnik VS v Tomišlju Frakelj mi je dejal, da je bilo mišljeno, da bi se najprej zbrali v Kozlarjevi gošči na barju, od tam pa bi šli naprej.)

Temu umiku se je Cerkvenik precej upiral. Hotel je počakati vsaj še en dan,

³⁴ Rev. Ivan Lavrih v knjigi *Svoboda v razvalinah*, str. 88.

³⁵ o. c., isto tam.

³⁶ Ivan Gorše v razgovoru 7. julija 1963.

³⁷ Ivan Boh, pismo 5. maja 1959.

³⁸ Stane Bitenc, isto kot opomba 30.

vsekakor zaradi onih v gradu. „Da je prišlo do umika, se boš gotovo spomnil, da si ti, Božo (sc. Berlot), Benko, Boh in Oblast (sc. Skubic) dobili mene, ko sem prišel s Kureščka, in me prosili, naj govorim s Cerkvnikom za umik...“, pravi Viktor Berlot.³⁹ Ivan Boh pa je zapisal o tej seji: „Ako se prav spominjam, je predlog za prehod v Polhograjske Dolomite na zadnjem sestanku poveljnikov VS in četnikov le z malo večino prodrli. (Janko Debeljak je bil proti, Cerkvnik še vedno kolebal in bil neodločen.)“ Po Bohovem sporočilu so bili za ta predlog: oba „Berlota, Bitenc, J. Grum, Benko in še par neimenovanih. Šele po Paternostovem prihodu je večina spoznala, da je edini izhod Dolomiti.“⁴⁰

Odločitev za umik z Zapotoka je bila vojaška potreba, ker so partizani v raztegnjenem krogu bili že okrog in okrog nas. V Dolomite pa smo hoteli zato, da bi imeli varno vsaj zaledje. Da smo položaj pravilno precenili in da je bila ta noč že skrajni čas za umik z Zapotoka, je pokazal naš preboj skozi Želimlje.

Dodam naj, da točna ura umika ni bila določena na seji, ampak je bilo sklenjeno, da to določi Cerkvnik sam. Sklenjeno je tudi bilo, da Cerkvnik takoj odpošlje v Turjak patrolo s poveljem za izpad iz gradu in za umik v smeri proti Želimljam. Res sta bili poslani dve patroli v grad. „Prva se je vrnila vsled močnih partizanskih zased.“⁴¹ Da pa se je druga patrola prebila v Turjak in izročila tam Cerkvnikovo povelje za izpad, obenem pa sporočila uro našega odhoda z Zapotoka ter se nato vrnila na Zapotok, tega se iz tistih dni spomnim sam. Ko je ob 12.30 Cerkvnik odšel med zadnjimi iz šole na Zapotoku, sem ga spremljal kakih 200 — 300 metrov v smeri proti Želimljam. Bil sem zraven, ko je Cerkvnik izstrelil tri rakete s padali. Takoj po prvi mi je povedal, da bo kakih 50 metrov naprej izstrelil še drugo in naslednjih 50 metrov še tretjo, da bodo tako turjaški videli smer umika, . . . da so te tri rakete dogovorjeni znak s turjaškimi. Dodal pa je, da je v povelju turjaškim naročil, da naj odgovore z eno raketo v potrdilo, da so povelje in sporočilo sprejeli. Turjaški so res odgovorili z raketo. Še imam pred očmi tisto bajno pa zlo naznanjajočo sliko gradu in bližnjih gozdov v svitu rakete.

Le redki se spomnijo te turjaške rakete. Spomni se je župnik Dolšina.⁴² Spomni se je tudi podpolkovnik Emil Cof, ki pravi o njej in dostavljenem povelju v grad takole: „Točno se spomnim, da je Cerkvnik dal povelje za izpad iz Turjaka in združitve z nami (VS in četniki) pri Želimljah. Tudi sem prepričan, da so v Turjaku to povelje sprejeli, ker so spustili v zrak raketo, kot je bilo rečeno, da potrdijo prejem povelja.“⁴³ Raketo je na Turjaku izstrelil prof. Stanko Petelin, kot se spominja Hinko Erčulj, ki je bil v gradu.

Prihod patrolje v Turjak v torek zvečer potrjuje tudi rev. Ivan Lavrih, ki je preživel turjaško nesrečo. „V torek zvečer okrog devetih je prišla z Zapotoka manjša patrolja . . . sporočili so nam, da je pritisk na Zapotok tako strašen, da so poveljniki sklenili vse moštvo umakniti proti Ljubljanskemu barju. Odhod bodo naznanili z raketami . . . Okrog 11.40 ponoči smo na zapotoški strani res zagledali tri zelene rakete, kmalu nato pa slišali močne detonacije; menda so razstrelili municijo, katere niso mogli vzeti s seboj.“⁴⁴ Glede partizanskega pritiska je treba reči, da pravega neposrednega pritiska še ni bilo, pač pa smo nedvomno opazili in čutili, da so partizanske brigade krog in krog nas in da je vsak čas možen napad od vseh strani.

Častnikom na Zapotoku je Cerkvnik sporočil točen čas umika (11.30) nekako med osmo in deveto uro zvečer. Obenem je ukazal da častniki sporoče enotam na položajih, da mora biti umik z Zapotoka ob tem času že izvršen.

Podrobnosti, kako se je to povelje izvršilo, tu ne bom prikazoval. (Upam, da kasneje kdaj.) Na kratko naj se dotaknem le Pirihovega bataljona na Velikem Osolniku in Osredku. Knjiga Svoboda v razvalinah ima o tem posebno zaglavje na str. 93 do 97 z naslovom: „Pozabljeni na položajih“. Po narekovajih sodeč, ki so v knjigi, bi to pomenilo takoimenovane pozabljene, ki pa dejansko niso bili pozabljeni. Toda iz vsebine je razvidno, da sta pisca hotela dati prav poseben poudarek izrazu pozabljeni, pri čemer zgrešeno uporabljata narekovaje.

⁴² Rev. J. Dolšina, pismo 14. avg. 1963.

⁴³ Emil Cof v pismu 8. nov. 1959.

⁴⁴ Rev. Ivan Lavrih v knjigi Svoboda v razvalinah, str. 90, 91.

³⁹ Viktor Berlot, pismo 12. avg. 1963.

⁴⁰ Ivan Boh, pismo 5. maja 1959.

⁴¹ Ivan Boh, prav tam.

Sporočilo, da se umaknemo z Zapotoka, je nesel poročniku Pirihiu drzni Bosanec Sarko, ki je bil aktivni podnarednik v jugoslovanski vojski. Obenem je Sarko nesel tudi povelje za takojšen umik Pirihovega bataljona. Ker sem podvomil, da bi kate-rakoli druga patrola v nepoznanju hribov v tisti noči Pirihiu res dostavila sporočilo in povelje, sem zato prosil Sarka, ki je nekaj pred tem prišel s Turjaka, da sprejme to kočljivo nalogo. Nič rad ni sprejel, ker je bil že utrujen, a končno je prevzel to nalogo. Za spremstvo sem odredil patrolo, a Sarko je odklonil, češ, da bo bolj za go-tovo dostavil sam. Z Zapotoka je odšel okoli 10. ure.

Točno ob 11.30 je Cerkvenik, kot že omenjeno, odšel izpred šole. Pred tem je ukazal razstreliti municijo, ki smo jo imeli v treh kletah napol porušениh praznih hiš nižje doli v vasi. Pokanje municije ni traja-lo dolgo časa.

Potem ko je Cerkvenik izstrelil ome-njene tri rakete, sem se vrnil nazaj, da tam nad zadnjo hišo počakam, da se Sarko vrne. Z menoj sta čakala tudi moj name-stnik iz rudniške VS France Krištof in nje-gov brat Janez, vojak Grčar Tone in še eden ali dva iz rudniške posadke. Ob iz-praznjenih, nezavarovanih položajih smo Sarka precej nemirno čakali dve uri. Zla-sti smo postali zaskrbljeni tedaj, ko se je kmalu po pol ene zaslišalo močno strelja-nje na Osolniku.⁴⁵ Začelo nas je skrbeti, ali se bo Sarko vrnil ali ne; premišljevali smo že, ali naj še čakamo. Končno je Sar-ko prišel nazaj ob pol dveh. Povedal je, da je nalogo izpolnil: da je osebno izročil Pi-rihu sporočilo o našem odhodu z Zapotoka in povelje za takojšen umik njegovega ba-taljona v smeri proti Želimljam. Na moje vprašanje, kaj je Pirih odgovoril, je Sar-ko navedel Pirihove besede: „Mar se res že tako mudi?“ In na moje drugo vprašanje, kdaj je oddal sporočilo, je Sarko od-govoril, da kake pol ure preden se je za-čelo streljanje. Ker sem izrazil začudenje, da je precej dolgo hodil, je skoro neje-voljno odgovoril, da bi v nepoznanju hriba in v temi nobena druga patrola ne prišla v tem času tja in nazaj. To sem mu verjel.

⁴⁵ Napad na Veliki Osolnik se ni začel ob 11 zvečer, kot je zmotno navedeno v knjigi *Svoboda v razvalinah* na str. 93 in 97, ampak se je začel med pol eno in eno po polnoči. Tedaj smo bili na Zapotoku samo France Krištof in njegov brat, vojak Grčar in Janez Grum. Ob pol dveh pa se nam je pridružil Bosanec Sarko, ki se je vrnil z Osolnika.

A podvomil sem tisto noč in dvomil nato še dober teden, da je Sarko res izročil Pirihiu povelje. Moj dvom je bil neuteme-ljen. Pirihov bataljon je bil v tisti nočni borbi razbit. Večji del bataljona se je raz-pršil proti Velikim Laščam, med njimi tudi Pirih sam, ki se je nato skrival. Čez dober teden pa se je v nočeh priplazil skoz gozdo-ve do Ljubljane. Ko sem ga srečal v me-stu, je bilo moje prvo vprašanje, ali mu je bil Sarko dostavil povelje za umik kake pol ure preden je prišlo do boja na Osolni-ku. Pirih je odgovoril: „Da, Sarko je iz-vršil svojo nalogo.“ Obenem je Pirih po-trdil, da je bil na Osolniku prepričan, da je za umik še nekaj ur časa.

Ali je Pirih po Sarkovem odhodu ob-vestil svoje poveljnike o umiku, o tem ni-sem gotov. Kot se spomnim iz omenjenega razgovora z njim, je Pirih nameraval na-rediti umik ob jutranjem svitu. A dobre pol ure po Sarkovem odhodu je Pirihov bataljon napadla partizanska Tomšičeva brigada.

Kolikor sem mogel preveriti položaj, za naš umik z Zapotoka ni zvedela čateška po-sadka, ki je držala položaj na Osredku. Ali bi ji moral sporočiti to Pirih, ali pa je bil poslan z Zapotoka kak poseben kurir, ki pa morda ni prišel do tja, za to doslej nisem našel potrdila. A da je v svojem po-velju Cerkvenik mislil tudi na položaje pri Osredku, o tem ni dvoma.⁴⁶

Ko se je Sarko vrnil z Osolnika, smo z njim vred — 5 ali 6 nas je bilo — pospešili korake, da bi došli glavnino, ki je pred dvema urama odšla z Zapotoka. Skrbelo nas je, da je morda že naprej od Želimelj. Hiteli smo mimo naselka Visoko in v eni uri že ujeli zadnje vrste, ki so stale na

⁴⁶ Zapisana izjava Franca Podlogarja 11. sept. 1963. Primerjaj tudi *Svoboda v razvali-nah*, str. 96, 97. (R. Resnik). Zato je brez pod-lage Fr. Grum in Pleškova obsodba: „Zakaj rihče ni poslal pomoči, ko so na Osolniku pro-sili zanjo in v ta namen spustili rdeče rakete in to tedaj, ko so bile čete še na Zapotoku? Opravičeno se človeku vsiljuje misel, da po-veljstvo na Zapotoku ni izpolnilo svoje dolž-nosti do vojakov, ampak reševalo sebe.“ (str. 97). „Od približno 850 borcev jih je na Vel. Osolniku in Osredku 350 ostalo na cedilu“ (istotam). Ta sodba je neutemeljena. Najbolj osnovno načelo zgodovinopisja je: iskati res-nico in sluziti resnici! Namesto tega pa sta žal pri sestavljanju knjige vse preveč imela pred očmi tako knjigo, ki bo „palila“, kot je zapisal eden izmed njiju. To ju je zapeljalo, da nista verjela moji navedbi v članku „Kra-tek prikaz turjaških dogodkov septembra 1943“. Slovenija (Amer. Domovina), 29. dec. 1958.

Revalncija pod Krimom, 1973, str. 140

cesti Podturjak—Želimlje. Ob koloni, v kateri je bilo mnogo vcz z vprego, smo se pomikali naprej. Ko smo prišli že skoro do prvega dela glavnine, so zaregljale kakih 20 metrov pred nami brzostrelke; kratko streljanje je hitro potihnilo. Udar na predhodnica, ki sta jo vodila Boh in Benko, je pregnala zasede ob dominantnem zgornjem razpotju.

Celotne slike našega preboja skozi Želimlje tu ne bom obravnaval, ampak naj le omenim dogodke v zvezi s Cerkvnikom. Ko sem se mimo prvega razpotja počasi pomaknil naprej, sem ob spodnjem razpotju v tisti temi opazil Dežmana, Cerkvnika, zraven Janka Debeljaka in še nekaj častnikov. Po kratkem razgovoru se je nekaj četnikov in vaških stražarjev pomaknilo naprej proti kapelici in nato proti cerkvi, da zavarujejo bočno stran glavnine. Cerkvnik je začel dajati povelja: „Glavnina naprej! Glavnina ob vodi naprej!“ Nato se je pomaknil z vrstami naprej in se ustavil ob sežnju drv pri prvi hiši na levi. Podobna povelja je dajal tudi Dežman: „Glavnina napred!“ Kmalu pa so partizani odprli na nas silen ogenj, tako da je marsikdo poiskal kritje v strugi Želimljice, posamezni pa so šli čez potok, a v mali hrib ni kazalo iti. Po prvi toči krogel, je bilo precej nereda, nato pa se je glavnina spet zbrala na cesti. Pri hiši je Cerkvnik spet začel s povelji: „Fantje naprej! Ne se zadrževati!“ Podobna povelja je dajal tudi Dežman, ki se je pomaknil do te hiše.

Kdaj in odkod je Cerkvnik poslal patrolo 6 do 7 mož proti cerkvi, doslej nisem mogel dognati. Ta patrola pod vodstvom Ivana Goršeta (namestnika poveljnike VS v Dolenji vasi), je kakih 20 minut neopazena stala pod cerkvnim stolpom, v katerem so imeli partizani strojnično gnezdo. Nato je patrola šla po cesti skozi vas naprej, ne da bi naletela na kake partizanske zasede. Niže doli ob socestju se je Gorše spet pridružil glavnini.⁴⁷

Naj dodam, da mi sporočila prepričljivo dokazujejo, da smo v Želimljah bolje uspeli, kot smo doslej mislili. K temu je pripomogla iniciativa nekaterih poveljnikov, zlasti tistih, ki so Želimlje poznali že od prej, kot Boh, Benko, Skubic, Bogdan Berlot, in so se zato bolje znašli v tisti temni noči; pa iniciativa četniške pobočnice pod vodstvom kapetana Ivana Drčarja.

Iz Želimelj sem šel nekaj časa skupaj s Cerkvnikom. Ker smo bili precej na koncu kolone, se je ob jutranjem svitu Cerkvnik hitro pomaknil naprej. Zato ga na poti čez barje nisem videl.

Ko sem med zadnjimi prišel s Sarkom in Metlikovičem do Mokarjeve gostilne in šole na Barju, sem zvedel, da je Cerkvnik šel z župnikom Škuljem in županom Paternostom na izžanski blok na razgovore z Nemci. Po končanih razgovorih je zapotoška skupina (VS in Ljubljanski četniški odred ter podpolk. Dežman) šla skoz izžanski blok, kjer je morala odložiti orožje, nato pa dalje na dvorišče domobranske vojašnice. (Ta naziv „domobranska vojašnica“ se nanaša na stari avstrijski „Landwehr“, slovensko domobranstvo je bilo ustanovljeno šele dober teden po tem.)

V prihodnjih dneh se je Cerkvnik takoj priključil novoustanovljenemu domobranstvu. Spomladi 1944, „za v četrtek 20. 4. je bila v Ljubljani določena parada domobrancev. Vsi so morali z Iga v Ljubljano... Tisti večer pred parado smo sedeli v župnišću v kuhinji stalni naši stanovalci, potem kapetana Harbič in Cerkvnik. Oba polna načrtov in peguma in odločna borca proti brezbožnemu komunizmu. Čez teden dni sta bila že oba mrtva. Harbič je padel v nedeljo nad Pijavo gorico, Cerkvnik je bil ranjen pod Golem skozi pljuča. Prinesli so ga v župnišče na Ig, odtod pa odpeljali v Ljubljano v belnišnico. Rani je podlegel, ker je izgubil preveč krvi.“ (Janez Klemenčič, „Leta strahote 1941—1945 na Ižanskem“, str. 49.)

Revolucija pod krivom, 1973, str. 140

Na koncu naj se posebej dotaknem dveh trditev glede Cerkvnika. Podpolkovnik Emil Cof pravi v svojem članku „Dvajset let“ (Vestnik, 1963, str. 2): „Pokojni kapetan Albin Cerkvnik se je kot namestnik tajnega poveljnika Vaških straž trudil, da bi vzpostavil red in edinstveno poveljstvo, pa žal ni imel dovolj avtoritete...“ V tistih dneh je v očeh predstavnikov močne dobrepoljske posadke imel samo en častnik tako osebno avtoriteto, ki bi ji v vsem zapupali: namreč podpolkovnik Ernest Peterlin. Je to posebno poglavje.

Rev. dr. Franc Blatnik pravi, da bi Cerkvnik „bil moral, ko je zvedel, kakšno premoč imajo partizani, sam od sebe takoj ukazati umik iz Turjaka in ne čakati navodil iz Ljubljane. Odločil se je šele v ponedeljek proti večeru. Ko bi bil izdal povelje takoj, bi ne bil naletel na tak odpor od strani poveljnikov vojaških edinic, ker

⁴⁷ Ivan Gorše v razgovoru 7. julija 1963. str. 2.

Turjak sot slov. Alcazar je razgovarjal poveljnik VS iz Dobropolja
TONE PERNE

bi propaganda za slovenski Alcazar še ne bila tako globoko prodrla... Cerkvnik bi kot aktivni častnik moral vedeti, da turjaški grad težkemu orožju ne bo uspešno kljuboval in da so njega branilci v smrtni nevarnosti. Tudi ni bilo nobenega vojaškega razloga, da bi bilo treba braniti grad kot tak“ („Krivci turjaške tragedije“, Vestnik 1963, str. 264).

Da je Cerkvnik določil Turjak za prehodno bazo, je dovolj razvidno iz njegovega poročila poveljstvu Slovenske legije v Ljubljani, ki ga je pisal v soboto zvečer. Iz sestavka je, upam, tudi razvidno, da se je Cerkvnik skupaj z Dežmanom in z dru-

gimi častniki trudil ves ponedeljek, da bi pripravil turjaške do tega, da bi večji del moštva zapustil grad in prišel na Zapotok. V tem prizadevanju ni čakal navodil iz Ljubljane. Ponovim, kar sem zapisal lani v sestavku „O Dežmanu“: „Da morajo turjaški ven, je bilo na Zapotoku splošno pričanje: tako splošno, da ga skoro ni treba dckazovati.“ Kar pa tiče propagando za slovenski Alcazar (morda bolje rečeno: misel na slovenski Alcazar), se ta pri dobrepoljski posadki ni razvila šele v ponedeljek, ko so bile ves dan praske okrog gradu. Ta misel je bila pri njih vsekakor že v tednih pred Turjakom.